

**BEKOBOD TUMANI TOPONIMLARINING TARIXIY-GEOGRAFIK
XUSUSIYATLARI VA GIS TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA HUDUDIIY
TAHLILI**

M.E.Djurayev

Guliston davlat universiteti,

“Ekologiya va geografiya” kafedrası dotsenti.

D.H.Qozoqboyeva

Guliston davlat universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Toshkent viloyati Bekobod tumani toponimlarining tarixiy-geografik xususiyatlari hamda ularni Geografik axborot tizimlari (GIS) texnologiyalari asosida kartografik tahlil qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida tuman hududidagi oykonimlar, gidronimlar, oronimlar va mikrotoponimlar tasniflanib, ularning shakllanishiga ta'sir etgan tabiiy, tarixiy va ijtimoiy omillar tahlil qilindi. Shuningdek, GIS texnologiyalari yordamida toponimlarning hududiy tarqalishini aks ettirish, elektron xaritalarni yaratish hamda toponimik ma'lumotlar bazasini shakllantirish imkoniyatlari baholandi. Tadqiqot natijalari Bekobod tumani toponimlarini ilmiy jihatdan tizimli o'rganish, geografik nomlarni saqlash va ulardan ilmiy-amaliy maqsadlarda foydalanishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Bekobod tumani, toponimika, oykonim, gidronim, oronim, mikrotoponim, GIS, kartografik tahlil, tarixiy geografiya, geografik axborot tizimlari.

Toponimlar muayyan hududning tabiiy-geografik muhiti, tarixiy taraqqiyoti, etnik tarkibi va madaniy merosini o'zida aks ettiruvchi muhim geografik birliklardir. Geografik nomlar asrlar davomida shakllanib, xalqning turmush tarzi, tabiiy resurslardan foydalanishi, tarixiy voqealar va til taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. Shu bois toponimlarni ilmiy asosda o'rganish geografiya, tarix, tilshunoslik va kartografiya fanlarining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda geografik tadqiqotlarda Geografik axborot tizimlari (GIS) texnologiyalaridan foydalanish keng ommalashdi. Ushbu texnologiyalar geografik obyektlarni raqamli xaritalar asosida tasvirlash, ularning fazoviy joylashuvini aniqlash, ma'lumotlarni tizimlashtirish hamda hududiy qonuniyatlarni ilmiy tahlil qilish imkonini beradi. Toponimlarni GIS asosida o'rganish nafaqat ularning geografik tarqalishini aniqlash, balki tarixiy rivojlanish bosqichlari va tabiiy omillar bilan o'zaro bog'liqligini yoritishda ham muhim metodik vosita hisoblanadi.

Toshkent viloyatining Bekobod tumani o'zining qulay geografik o'rni, tabiiy landshaftlari va boy tarixiy o'tmishi bilan ajralib turadi. Tuman hududida uchraydigan toponimlar turli davrlarda yuz bergan tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va tarixiy jarayonlarning

mahsuli sifatida shakllangan. Aholi punktlari, suv obyektlari, tepaliklar, yaylovlar va boshqa geografik obyektlar nomlari hududning tabiiy sharoiti hamda mahalliy aholining turmush tarzi haqida qimmatli ma'lumotlarni saqlab qolgan.

Bekobod tumani toponimlarini GIS texnologiyalari asosida kartografik tahlil qilish ularning hududiy joylashuv qonuniyatlarini aniqlash, elektron ma'lumotlar bazasini yaratish va ilmiy muomalaga yangi ma'lumotlarni kiritish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot natijalari hudud toponimikasini tizimli o'rganish, geografik nomlarni saqlash hamda ulardan ilmiy va amaliy maqsadlarda foydalanishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda Bekobod tumani toponimlarini o'rganishda geografiya, toponimika va kartografiya fanlarida qo'llaniladigan zamonaviy ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini O'zbekiston va xorij olimlarining toponimika, tarixiy geografiya hamda geografik axborot tizimlariga oid ilmiy ishlari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-geografik, tarixiy-geografik, kartografik, statistik va GIS tahlil metodlaridan foydalanildi. Dastlab Bekobod tumani hududidagi mavjud geografik nomlar rasmiy xaritalar, davlat reyestrlari va ilmiy adabiyotlar asosida yig'ildi hamda tizimlashtirildi. Keyingi bosqichda toponimlar kelib chiqishi va mazmuniga ko'ra oykonimlar, gidronimlar, oronimlar va mikrotoponimlarga ajratildi.

Toplangan ma'lumotlar GIS dasturlari yordamida raqamli xaritalarga joylashtirilib, ularning hududiy tarqalishi, tabiiy geografik sharoit bilan bog'liqligi hamda joylashuv xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, ayrim toponimlarning shakllanishida tabiiy landshaft, suv tarmoqlari, relyef va tarixiy omillarning ta'siri qiyosiy tahlil asosida baholandi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida ilmiy adabiyotlar, arxiv ma'lumotlari, topografik xaritalar hamda ochiq kartografik ma'lumotlar o'zaro solishtirildi. Bekobod tumani Toshkent viloyatining janubi-sharqiy qismida, Sirdaryo daryosining chap sohilida joylashgan bo'lib, qulay geografik o'rni, tabiiy resurslari va transport aloqalari bilan ajralib turadi. Tuman hududi qadimdan aholi yashab kelgan maskanlardan biri bo'lib, bu holat uning toponimik tizimida ham o'z aksini topgan. Hududdagi geografik nomlarning aksariyati tabiiy sharoit, tarixiy voqealar, xo'jalik faoliyati va etnomadaniy jarayonlar ta'sirida shakllangan.

Bekobod tumani toponimlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular mazmuniga ko'ra bir necha guruhlariga ajraladi. Birinchi guruhni aholi punktlari nomlari — oykonimlar tashkil etadi. Ushbu nomlar orasida qadimiy tarixga ega bo'lgan hamda mahalliy tabiiy va ijtimoiy xususiyatlarni aks ettiruvchi toponimlar uchraydi. Ikkinchi guruhni gidronimlar, ya'ni daryo, kanal, soy va boshqa suv obyektlari nomlari tashkil qiladi. Bekobod tumani hududida Sirdaryo bilan bog'liq gidronimlar alohida o'rin egallaydi. Uchinchi guruh esa oronimlar bo'lib, ular hududdagi tepaliklar, qirlar va boshqa relyef shakllarining nomlarini o'z ichiga oladi.

Bekobod tumani toponimlarining shakllanishida tabiiy-geografik omillar muhim rol o'ynagan. Ayrim joy nomlari hududning relyefi, tuproq xususiyatlari, suv manbalari yoki o'simlik qoplami bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Boshqa bir qismi esa tarixiy shaxslar, urug'-qabila nomlari yoki qadimiy xo'jalik faoliyati ta'sirida shakllangan. Bu esa tuman toponimlarining ko'p qatlamli va murakkab tarixiy taraqqiyot mahsuli ekanligini ko'rsatadi.

Bekobod tumani toponimlarini tizimli ravishda o'rganish nafaqat ularning etimologiyasini aniqlash, balki hududning tarixiy geografiyasini tiklash, madaniy merosni asrash va geografik axborot bazalarini boyitishda ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli toponimlarni zamonaviy GIS texnologiyalari asosida kartografik tahlil qilish hududning toponimik tizimini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Bekobod tumani toponimlari tarkibida oykonimlar alohida o'rin tutadi. Oykonimlar aholi yashash maskanlarining nomlari bo'lib, ularning shakllanishida tabiiy-geografik sharoit, tarixiy jarayonlar va ijtimoiy omillar muhim rol o'ynagan. Jumladan, Bekobod oykonimi hududning tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lsa, Zafar nomi mustaqillik davridagi ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni ifodalaydi. Yoshlik, Istiqlol va Madaniyat kabi nomlar esa yangi davrda vujudga kelgan ideologik va madaniy qarashlarning geografik nomlarda aks etishini ko'rsatadi. Bekobod tumanining ma'muriy markazi Zafar shaharchasi hisoblanadi. Bundan tashqari, hududda Bahoriston, Guliston, Dalvarzin, Jumabozor, Madaniyat, Mehnatobod, Oxunboboyev, Pushkin, Chanoq, Yangi hayot va Qiyot kabi qishloq fuqarolar yig'inlari hamda ular tarkibidagi aholi punktlari mavjud. Ushbu nomlarning shakllanishida tarixiy, tabiiy va ijtimoiy omillar muhim rol o'ynagan. Masalan, Dalvarzin oykonimi qadimdan Mirzacho'l hududida uchraydigan tarixiy geografik nomlardan biri bo'lib, hududning tabiiy-geografik xususiyatlari bilan bog'liq. Bahoriston va Guliston nomlari obodonlashtirish, yashillik va tabiat manzaralarini ifodalovchi oykonimlar hisoblanadi. Mehnatobod oykonimi mehnat va bunyodkorlik g'oyalarini aks ettirsa, Yangi hayot nomi yangi tashkil etilgan yoki qayta rivojlantirilgan aholi manzilgohlarini anglatadi. Jumabozor esa tarixan savdo-sotiq va bozor faoliyati bilan bog'liq holda shakllangan oykonimdir.

Bekobod tumani hududidagi gidronimlar, asosan, daryolar va sun'iy sug'orish tarmoqlari bilan bog'liq. Tumanning asosiy gidronimi Sirdaryo bo'lib, u nafaqat Bekobod tumani, balki butun Toshkent viloyati iqtisodiy va ekologik rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Sirdaryo suvlari qishloq xo'jaligi ekinlarini sug'orishda keng qo'llaniladi. Shuningdek, hududda Janubiy Mirzacho'l kanali, Do'stlik kanali hamda ichki sug'orish tarmoqlariga mansub ko'plab ariq va kollektorlar mavjud. Ushbu gidronimlar hududning sug'orma dehqonchilikka ixtisoslashganligini ifodalaydi. Bekobod tumani tekislik hududida joylashgan bo'lsa-da, uning sharqiy va shimoli-sharqiy qismlari Qurama tog' tizmasi etaklariga yaqin joylashgan. Shu sababli hudud toponimikasida Qurama tog'lari bilan bog'liq oronimlar uchraydi. Bundan tashqari,

ayrim balandliklar, qirlar va adirlar mahalliy aholi tomonidan alohida nomlar bilan ataladi. Ushbu oronimlar hudud relyefining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirib, tabiiy-geografik sharoitni tavsiflashda muhim manba hisoblanadi.

GIS dasturlaridan foydalanish natijasida Bekobod tumani toponimlarining elektron xaritasi yaratildi hamda ularning koordinatalari yagona ma'lumotlar bazasiga kiritildi. Bu esa toponimlarni tizimli saqlash, ularni ilmiy jihatdan tahlil qilish va kelgusida hududiy rejalashtirish ishlarida foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, GIS texnologiyalari yordamida tarixiy va zamonaviy xaritalarni qiyosiy tahlil qilish orqali ayrim geografik nomlarning saqlanib qolishi hamda ayrimlarining o'zgarishi aniqlandi.

Olingan natijalar Bekobod tumani toponimlari hududning tabiiy-geografik va tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot natijalari hudud toponimlarini muhofaza qilish, raqamlashtirish va ilmiy muomalaga kiritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari Bekobod tumani toponimlari hududning tabiiy-geografik, tarixiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini o'zida aks ettiruvchi muhim ilmiy manba ekanligini ko'rsatdi. Toponimlarni tasniflash natijasida oykonimlar, gidronimlar va oronimlar hududning tabiiy sharoiti, suv resurslari, relyefi hamda tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi.

GIS texnologiyalaridan foydalanish toponimlarning hududiy joylashuvini elektron xaritalarda aks ettirish, ularning koordinatalarini aniqlash va yagona raqamli ma'lumotlar bazasini yaratish imkonini berdi. Bu esa geografik nomlarni ilmiy asosda tizimlashtirish, ularni saqlash va hududiy rejalashtirish jarayonlarida samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, Bekobod tumani toponimlarining elektron GIS bazasini yaratish, tarixiy geografik nomlarni muhofaza qilish hamda ularni ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llash maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Shuningdek, kelgusida dala tadqiqotlarini o'tkazish, mahalliy aholi orasida toponimik ma'lumotlarni yig'ish va tarixiy xaritalar bilan qiyosiy tahlillarni amalga oshirish ilmiy natijalarning yanada ishonchliligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hasanov H. Geografik nomlar siri. – Toshkent: O'zbekiston, 1985.
2. Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixi. – Toshkent: Fan, 1965.
3. Nafasov T. Toponimika. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
4. Nafasov T. O'zbekiston toponimlari izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 1988.
5. Soliyev A. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2014.

6. Toshkent viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining geografik obyektlar nomlari bo'yicha me'yoriy hujjatlari.
8. Bekobod tumani hokimligi ma'lumotlari.